

Հաւան «բնութեան որդւոյն» մէջ, որպիսի տիպեր շատ բազմաթիւ են մեր գիւղական դասի մէջ, որոնք տանք մի անպարկեշտ բան իւր անուանիլն են տառւմ նոյն իսկ կանոնայն եւ երեխաների ներկայութեամբ եւ այնքան պարզամիտ են, որ ինչն էլ կարող երեւակայիլն թէ կոյ խօսքի վայելչութեան շնորհ, կամ իրանց ասածը կարող է վերադարձ մէկի որջախոհութիւնը ք. պատմութեան հեղինակն էլ այս տիպերից են, որ շատաւա նկատուում է անպարկեշտ տեսարանների նկարագրութեան ոգւոյն, նա ոչ թէ յոգիարան է, ոչ թէ հեշտատիրական երեւակայութեան թիւնից է մղուում անպարկեշտ գէպեր պատմելու ուղի հենց բարեպաշտական զգացմունքից զրգուած պարտաւում է այդպիսի դարձերը: Նորա գրածը ընթերցողը մէջ չէ շարժում ուրիշ որեւէ զգացմունք՝ քան հիացում այդ անմեղ, պարզամտ հոգւոյ վերայ, որ «ոչ գիտէ զհեշտ զործէն»:

Գնեք հարկ համարեցինք այս համառոտ տեսութիւնը շուրջի թ. պատմութեան չէին ներկայութեան թեան ժամանակի եւ հեղինակի ազգութեան մասին եղած զանազան կարծիքներին, քանի որ դրա մարդկային քննութեան չէին ներկայութեան եւ ներկայացնում էին ըստ երեւութի բաւական ծանրակշիւ, միմեանք հետ սերտ կապակցութեան հիմքեր՝ այդ պատմութիւնը Գ. Գարի յոյն հեղինակութիւն համարելու: Գնեք շնտառեցինք ցոյց տալ, որ այդ հիմքերը խախտւած են, — որ բաւական փաստեր չկան այդ պատմութիւնը Գ. Գարի գրուած համարելու, որ նորա հեղինակը՝ զբոլում յիշուած փաստաւ հոսման երկրորդ շրջի չէ, որ նա չէ գրուած յունարան կամ ուրիշ օտար լեզուով: Այժմ կը դառնանք այս ուսումնասիրութեան երկրորդ մասին եւ կ'աշխատենք ասպիկցանքն, որ այդ պատմութիւնը գրուած է Գ. Գարի կիտին, չորի ձեռքով եւ հայերէն լեզուով, այսինքն յենդ հանուրն այն ինչ որ համառօտի ծրարել է Զ. Գաբրիելեանը մեր արդէն յիշած հատակադրութիւնը: *

(Շարունակելի):

ՍՏ. ՄԱՆԻՆԵՆԿՈՅ

* Հանգէս տառերայն, 1889, մաս 1:

* Տես Բուզանդայ մասին նաեւ «Հանգէս ամսօրնայ» 1890 էջ 68:

Նոր ժամանակներու անտարակոյս անելի աղիթ ընծայեցաւ ք. Բուզանդայի մեծուղի ընծայեցան եւ ի նպատակ դատողութեան. Բուզանդայ որուն կրպ՝ ղն շատ մօտ ժամանակներ կանխակալ դատաստանաց վճռով որոնարու էր, ազգասիրութիւն էր, հարկ էր միայն պարտաւ խօսիլ — պատմամիջ ալ, զգածմիջ ալ, նաեւ լեզուին ալ. ուստի եւ Բուզանդաբանն էր զործ ոչ ինչ պիտանի ամենակին: Գնեցինք այժմ Հասարակաց ուշադրութիւնը լրիւսած ըլլալ՝ որ այս նոր ժամանակներու ըստառեցին շատ յառաջ ալժմու ճշգրտութեւն ընդունելի ու նոր համարուած դատաստանն արդէն զարոււ կիտին հրատարակուած էր՝ երկու պատմաբանից՝ Խորենացոյն եւ Բուզանդացոյն իրարու համեմատութեան աղիթ: Հիմնադրին այս տեսութեան, զք. Բուզ. իւր ժողովական պէտքուն նախատեսներէն սրբելու եղած է Հայրն Յ. Գաբրիելեան, որ պատմագրին ամենազգի արտաստողութիւնները քննա-

ԼԵՃՈՒՐԱՆԱԿԱՆ

ՉՈՅՆԱԿԱՆ ՈՐՈՐԻՄԵՆԱՐԻՐԻԹԻՒՆ ՄԱՐԴՅԻ ԲԱՐԵՐԱՅԻՆ

«Մարքոս, պատկերադարձ Տանդիսի 1887 տարւոյ Բ գիրքն ձեռքս անցնելով, աչքէ անցուցած ժամանակս, 21⁷ էջին մէջ հանդիպեցայ. «Նմանէ՛ք Մարտի Բարեբա՛ն», վերնագրով գլխին. եւ որոշեցինք մեր սիրելի Դաստաւ բարեկամ Ուսուցչապետ Մէլլէի (Meillet) հետ, ձայնակն տեսակիտով ուսումնասիրել այս գաւառաբարբառն:

Մեր ուսումնասիրութիւնն աւելի դիւրաւ եւ պարզ ընելու համար կը բաժնենք երեք մասի. Ա. Չայնաւոր գրեր, Բ. Բաղաձայն գրեր, Ե. Գ. Բերականական տեսութիւն:

ՄԱՍ Ն.

Չայնաւոր գրեր:

Հայերէն ձայնաւոր գրերն եօթն են թուով. եւ են՝ ա, է, է, ի, ի, ո, օ: Այս կարգէն քիչ մը տարբեր եղանակաւ պիտի ուսումնասիրենք զանոնք Մարաշի բարբառին մէջ: Բայց որովհետեւ այս գաւառաբարբառին մէջ ձայնաւորներն շատ մի փոփոխութեանց ենթակայ են, եւ երբեմն եւս անփոփոխ կը մնան չընշուրու եւ այլ պատճառներու. ազդեցութեան առիթ, անոր համար մէն մի ձայնաւոր այնչափ ստորաբաժանմանց կը վերածենք, որչափ նա փոփոխութիւն կը կրէ, եւ ի վերջոյ անոր անփոփոխ ձեւն կը նշանակենք:

Հայերէնի՝ ինչպէս նաեւ շատ մը լեզուներու մէջ՝ — գիրք կամ « ձայն» առաջին ձայնաւորն է: Այս ձայնաւորն այլեւայլ ձայնական (phonétique) փոփոխութեանց ենթակայ է. իսկ Մարաշի բարբառին մէջ նոյն գիրք երեք ձեւի տակ մէջ կը ներկայանայ. այսինքն՝ 1. — կը փոխուի օ-ի. 2. — կը փոխուի է-ի, եւ 3. — անփոփոխ կը մնայ:

Նախով ալ ընդունած է զինք նախ իրեն ճշգրտութեւն ժամանակագրութիւն, իրեն անկողնական պատմաբանութիւն, իրեն կարծիք տեսնութեանց զօրմարութիւն, իրեն նախաւոր ըստի հայկաբանութիւն, եւն. եւ երկրորդ քան զՄ. Խորենացի միջոց եւ յամենայն նախամիջոց ընտրած: — Յաւելունք՝ որ իւր այն յանգուլն նետագոտութեանց արդիւնքն ի հրապարակ հանելու ստիպուած էր, ոչ համարձակ ինչպէս այս օրս, այլ ժամանակին ընդհանուր ընդունման ու տիրացած հօգը դատաստանին առջեւ մեծաւ ակնածութեամբ, զգուշաւորութեամբ եւ վերապահութեամբ: (Տես ծիւղ. պատմ. 2. Երկ. Գաբրիելեան, Հայոց պատմութեան ըրազման ընթացքին մէջ. 540-541. մասնաւորապէս Բ. Կ. Եր. 497, 509, 514, 518, եւ այլն:) ԽՄԻ.:

1. ա իր փոխարին օ-ի:

— օ-ի օ-ի փոխարին փերայ հետեւեալ կանոնն ապա կարելի է: ԿԱՆՈՆ. ՀԵՆՏԵԼ (accents) — օ-ի օ-ի ին փոխարին, ինչ ոչ-հետեւեալ անփոփոխ ին օ-ի:

Օրինակներով ապացուցանենք:

Առաջինը — Աստված — Աստուած: Բառի մէջ երկրորդ վանկին — ն չեղեալով ըլլալուն՝ օ-ի փոխարին է: Իսկ ի վանկան է, վանկի — բարդ ձայնաւորն ուրիշ ձայնաւորէ մ'առաջ իրր ի վարտասանութի:

Տ՛յ — տայ (տայ բայէն):

Կօր — կօտա — կուտայ:

Պ՛ն — պան — բան:

Պ՛նք — պանիտ — բանիտ — բանիդ:

Այս ձեւն ըստ ուղղականին եղեր է, որ է ղ՛ն, ձայնական ձեւն ըլլալու էր ղ՛նք: Վանկի չեղան ի-ի վերայ է:

Հօնք — ճանկած: ճանկել բայն թէ-պէտ եւ միայն կատուներու կամ գիշատող անասնոց համար կը գործածուի, սակայն քանի մը գաւառաբարբառներու մէջ քօնել, օնել, բայերու զօրութիւնն ունեցեր է: Ինչպէս կը տեսնենք Մարաշի բարբառին մէջ, ուր քօնել նշանակութիւնն ունի:

Ծօնք — ծերաց — ձերաց — ձեռաց:

Օ՛րալք — ասորկաց — աստեղաց: Բառի մէջ առաջին օ-ն ըստ ուղղականին է, որ է օսող, եւ որ կանոնաւոր է: Նշանակենք դարձեալ՝ թէ աստ(ե)ղաց բառին է-ն ինկեր է:

Հօնք — շանան:

Հօ՛ր — հատ (թուական):

Տօ՛ւ — տալք — տակը:

Մեօ՛ւ — մեռաց — մե(ղ)աց: Ինչպէս ղ-ն, օ-ի փոխարին է. արդեօք արտասանութեան քիչ շատ նմանութեամբ:

Տրօ՛ւ — տրպար — տորպար — տորպակ (գաւառաբարբառ) — տորպակ (գրական):

Ըրնօ՛ւ — ըրթաս — երթաս: Կան նաեւ Կորթօ (կօ ըրթա), ըրթօնք:

Ըննօ՛ւ — ըննաս — ըլլաս: Բայս շինուել է եւնօ կամ ըննօ, բայերէն որոնք գաւառական կամ դամկական են. ասոր համար հմմտ. նաեւ Եւնօնք բայն: Իսկ ը-ն միեւնոյն ծագումն ունի ընթօն-ի ը-ին հետ:

Կրօ՛ւ — կրպք — կրակ:

Մոռօ՛ւ — մոռաս — մոռաս:

Տրօնօ՛ւ — տորցան — տերցան — դերցան — գերջան:

Հօնք — շաբաթը: Հօ՛ր — շատ:

Արօ՛ւ — արայ — արար:

Պ՛ն — պաձ — բաձ — բաց:

Հօնք — հացաման: Հօ՛ւ — հաց:

Աօնք — աւաք:

Կոննօ՛ւ — կոննաս — գոննաս — գողնաս:

Արնօն — արծաթ: Տօնք — տաս-նէ: Հոս նէ կամ նօ մասնիկ մը:

Անօնք — անքատան — աղքատին, ըստ ուղղականին, որ է աղքատ:

Կընք — կընքան — կընքան:

Իրօնք — իրազատ — երազիք. ըստ ուղղ. որ է իրօն:

Կընքնօն — կընքնան — կընքնան: Նան — գընքնան. ըստ ուղղ. որ է կընքնան:

Կընք — կըք — կըք — կու գայ:

Հօնք — հարաք: Գօնք — քաղաք:

Հօնք — համար: Մօնք — Մարդ:

Ըրնօնք — ըրնքնան — երգնան — երգնան (գաւառաբարբառ): Երեւի:

Վօնք — վարածին — վարած են:

Մըն — մընա: Տընք — տըղայ:

Ընք — ըսած — ասած:

Կօր — կօտա — կու տայ: Կընքնք — կընքնք:

Էրնքն — էրած ին — էրած են — էրած են:

Հն — շան. սեռական, (շուն):

Փօնք — փական. սեռակ. (փօն կը նշանակէ կատու):

Հրնօն — հրաման: Տօնք — տասը:

Տօնքն — տարուան:

Ընք — ըստ կամ իստ (գաւառաբարբառ) — այս:

Օ՛ր — առ:

Տօնք — տօնան — տնան — տնան: Այս ձեւն շինուել է ըստ Գօնքնք բայի:

Հօնք — հաղար:

Կընքնք — կընքնք — կընքնք կամ կոտրած: Հոս իւրեւեւ եւ կօրեւեւ բայերու խառնակութիւն մի կայ: Մենք Մարաշիներ ճանչցանք, որ այս երկու բայերն իրարու հետ յաճախ կը շփոթէին:

Հօնքնք — ճամբած են:

Տընքնք — տընած են — բռնած են: Զարմանալի փոփոխութիւն մի է ք-ին Գ-ի փոխարին, եթէ երկու յօդուածագիրն լաւ արտագրած է:

Վլ'դե = Վադը: Կացոճին = գացածին
= գացած են:

Հիճիճիճիճի = Տիճիճիցած են: Հիճիճիճի
կամ հիճիճիճիճի եւ կամ հիճիճիճիճի (գաւառար.)
բայերէն առաջ եկեր է:

Ցեօճիճի = տեսած են: Լբօճիճի = լիւսն:

Մըճիճի = մընաս: Քբօճիճի = քար:

Ալճիճի = ալածին = եղած են:

Վերոյիշեալ կանոնն, իւր զօրութիւնը կը
պահէ նոյն իսկ արար, պարսիկ եւ թուրք փոխ-
առեալ բառերու մէջ: Ցանք քանի մը օրի-
նակներ:

Ըբօճիճի = բրատ = բատ կամ ռատ.
պարսկ. راست = շիտակ, արդար. այս բառէս ալ
տաճկերէնի մէջ շինուեր راست = հոգեիդէ
բայն կամ = ստութիւնն, ուսկից եւ մենք
Հայքս թարգմաներ ենք բոլոր էլ, որ ռաճ-
կական է:

Հօլճիճի = շօլցա կամ շօրպա. թուրք.
شوربا կամ شوربا = ապուր:

Թաբիճիճի = թարխան. թուրք. ترخان
ուսկից անցեր է գաւառաբարբառներու մէջ:

Ցընիճիճի = արընախ կամ թընաք. թուրք.
ترنق = եղունգ:

Փաբօճիճի = փարա. թուրք. پاره:

Ցիւլճիճի = փուլա = աւալա ւա առաւ
= մաղմանք:

Ցալճիճի = տալար. թուրք. دوار =
կենդանի:

Ըրզճիճի = բրզաք. արար. ارزاق
= ինչք: Հայերէնն յոգ. փոխ առնուեր է:

Պարտճիճի = պարաքաթ. արար. برکت
օրհնութիւն են:

Ճահալճիճի = ճահանաման. արար.
جانب = դժոխք:

Օթիճիճի = օճախդ. թուրք. اوجاق

Հօլճիճի = շարթ. արար. حرط = օրէնք:
Ցիւլճիճի = տէլալ. արար. دلال = մու-
նեսիկ:

Ցընիճիճի = ղընտան. պարս. زندان =
մութ բանտ:

Մաւալճիճի = մուշաւարա. արար. مشاوره
= խորհուրդ:

Ղանիճիճի = ղոնախ կամ գնանգ. թուրք.
قانع = պարատ:

Սնիճիճի = սնորա. թուրք. سکر = յետոյ:

Ղնիճիճի = ղոնա. թուրք. قوج = ծեր, մեծ:

Թաճիճի = թաս. թուրք. طاس = գաւաթ:

Ալճիճի = ալայ-նէ. արար. آلا = բալ-
մութիւն, ամէնքն ալ:

Սալճիճիճի = սաղցածին. թուրք. صاغ =
ողը, կենդանի բառով շինուեր է սալճի բայն:

Սաֆիճիճի = սոփրա. արար. صاف کلام
= սղմա:

Ղաբօճիճի = զատար կամ գատար. թուր-
քերէն جرد = չափ:

(Ըբօճիճիճի)

Ո. Մ. Է. Լ. Ի. Զ. - Դ. Ա. Ե. Ի. Թ. Պ. Է. Կ.
ի Փոյսիդ:

ԱՐԳԻ ԼԵԶՈՒՆԳԻՑՈՒԹԻՒՆԸ

(Ըբօճիճիճիճի)

Հնգուստիտոսթիանէ՛ն եւ մարդկային սեռի միկ
սղդիտոսթիանէ՛ն յառաջ գալոյ:

Մի՛ն թէ շատ նախազգուծներ:

Եղուագէտներու խումբ մը՝ որոնց գլուխն
է Պոտոս, Աւգուստ Շայլսթեր եւ Վիեննայի Պրո-
ֆէսոր Ֆրիդրիխ Միլլերը, բարեշնչական տեսու-
թեան հետեւեալով, ինգլիշ մը յարուցած են, թէ
զանգաւան լեզուներուն՝ մէկ նախածագում ունե-
նալն՝ անհնարին է: Շայլսթեր հետեւեալ կարճ
խօսքի մէջ կ'ամփոփէ այս վարդապետութիւնը.
"Ընդունի՛ր թէ բոլոր լեզուները մէկ բնդհանուր
նախալեզուն են յառաջ եկած են, անկարելի է.
շատ մը նախալեզուներ կային: Այս կը տեսնուի
սպահնալեզուի մէջ եթէ արդի կենդանի լեզուներն
իրարու հետ համեմատենք: Բայց որովհետեւ շա-
րունակ լեզուներ կը կորուսին, եւ անոնց տեղ
նորեր շինեցին, հարկ է սր հին տեսնեն հիմա-
կաւրէն աւելի լեզուներ գոյուելուն ունենալին:
Ըստ այսմ նախալեզուներու թիւն յառաջ շատ
աւելի մեծ էր, քան արդի կենդանի լեզուաց
վրայն մեր երթագրամները:"

Երեւելի լեզուագիտաց մէջն այս կարծեաց
համամիտ գտնուած են Ա. Շ. Սեյս (Sayce), Ֆ.
Միլլեր, Լ. Աքամա՛ն եւ այլք:

Այս գրօշն տակ գտնուող լեզուագէտնե-
րուն մէկ մասն աւելի յառաջ կ'երթայ: Լեզու-
նիւն իրօք ի մի վերածեն անկարելի համարելով,
մարդկային սեռին ալ շատ մը նախաշարքեր ու-
նենալն եղեակցընել կը ճգնին. ասոնց կարգէն են
Պոտոս, Շայլս, Ֆրիդրիխ, Ալէլ Լուիլլը, եւ այլն:
Սակայն նոյն իսկ բարեշնչութեան կողմնակիցներն
իսկ այս եզրակացութեան ռիսկը ըլլալը տեսած են,

Նոր լեզուագիտութիւն կ'ընեն, չնք հասկընար
շատ լեզուներ իրարու կտրուկութիւնը, նոյնպէս երբ լե-
զուագիտ. կ'ընեն՝ կտրուկութեան — polyglotte, չենք
իմաստ. այլ լեզուայնութիւն, լեզուայնին կամ համե-
մատական լեզուագիտութեան գրադիւն եւ զգալովը:

Շայլսթեր, Հնգիկերմանական լեզուաց համամ-
տական քերականութեան համառօտութիւն 4 տպ. Վայ-
մար 1877. էջ՝ 2. նոյնպէս Շայլսթեր, Գերմաներէնը 4 տպ.
Ստութգարթ, 1879 էջ՝ 39:

Եղուագիտութեան զատակարարութիւններ, ա-
ռարկան, միմոզը, եւ եղակացութիւններ, Պարիս, 1882: